

Интервю с д-р Жельо Желев

- Връщам ви в младежките години, понеже предното интервю, видях, беше фиксирано върху актуалния политически контекст, пък аз ще ви върна назад – към университета. И ще започна...

- Нали знаете, спомените понякога са лъжи.

- Така е, но все пак е важно как човек си спомня миналото. Започвам оттам – как взехте решението да учите философия, имахте ли колебания? Защо избрахте да учите философия?

- В гимназията имаше книги, които ми правеха много силно впечатление, да кажем, "Диалектика на природата" на Фридрих Енгелс. Такива всеобемащи обобщения и представи, даже и фантазии, на мен ми импонираха. След "Диалектика на природата" прочетох още една книга от него – за степените на развитие на човечеството. Дивачество, варварство, цивилизация. Това също обемаше цялата история. Като направих това, вече се събуди много дълбок интерес у мен. Тогава беше още времето на Сталин, нямаше Двайсети конгрес и прочие – да се види какъв бандит, какви бандити са били. Тогава култът към Сталин се подгръваше и четях от него някои книги. Прочетох първата биография. Не. История на болшевишката партия – на ВКБП. Не ми направи такова впечатление като Енгелс, но пак, макар че беше пак с цитати от Маркс и Енгелс, отново беше сублимно, широко и всеобхватно съчинение. И след туй вече историята на болшевишкото движение.

- А имахте ли приятели, с които споделяхте тези интереси?

- С Асен Игнатов. С него учехме в Шуменската гимназия, той е шумналия поначало. Моето село беше на трийсет километра от Шумен. И не можеш да пътуваш всеки ден тези километри, особено при тогавашния транспорт. И си наех квартира, която се оказа, че е на тяхната улица. Така си допаднахме много по философските въпроси. Освен това, на него баща му беше преподавател по философия в Учителския институт в Шумен. Имаше

огромна библиотека с книги и аз вземах от нея и така събуди у мен интерес към философията. Така се провокира моята любознателност към тази материя. И с него вече в 11 клас решихме – философия. Той по-късно избяга в Германия, когато вече дори не бяхме студенти, а млади асистенти. Аз бях започнал аспирантура към катедрата по философия към СУ...След Двайсетия конгрес на КПСС, когато излязоха всички престъпления на Сталин, неща, които ние, които сме вярвали, че тези хора са разгромили "кафявата чума", която щяла да зароби цяла Европа и да унищожи – другарят Сталин, той е съкрушил... И тогава вече, след като минала войната и след неговия велик подвиг, той пази световния мир от американските империалисти, които искат да разпалят трета световна война. И Сталин дотогава все още беше като митичен герой. Спомням си на комсомолски конференции – ръкопляскания, толкова дълги са били, че ни се подуваха ръцете. И след това, като разбрахме какъв бандит е Сталин, ние, които бяхме първи сталинисти... Защото освен друго – измамените илюзии на младите...Изведнъж този човек, на който си се възхищавал и т.н. – виждаш един кулач, един бандит, който е минавал през труповете на своите приятели и приближени.

- А като дойдохте в София, как ви се стори курсът, преподавателите? Вие двамата с Асен Игнатов в един курс ли бяхте?

- В един курс. Още от гимназията. Той беше просветник на комсомолското бюро. Аз бях организационен отговорник. В курса, тогава още не си познавахме преподавателите, но постепенно започнахме да ги запомняме и по-късно вече ги опознахме напълно, когато започнаха лекциите. Имаше и, така, умни и способни хора, но имаше и някои доста примитивни сталинисти. Другарят Сталин – и на лягане, и на ставане, само дето не са спали с него.

- Тоест, тогава е имало това деление сталинисти – хрущовисти.

- Това стана от Двайсетия конгрес. Тогава вестниците като излизаха – докладът на Хрущов, на тая комисия, на оная комисия, мнението на ръководството на КПСС и критиката към Сталин. Ние с Асен бяхме вече антисталинисти и много намразихме тези, които ходят с шапката на Сталин. И в университета имаше от тях. И тогава имаше един

стенвестник във Философско-историческия факултет, Асен Игнатов го списваше. Той поначало имаше много хубав стил, чист, ударен, точен. И когато се публикуваха разкритията, ние започнахме да критикуваме точно сталинистите. И те като се навъсиха – целият Комсомол на тяхна страна, да го издърпат, и се опитват да ни изолират. Тогава обаче към нас имаше интерес поради същата работа, поради която искат да ни отстранят. Но гледаха с лошо око на нас, че сме хрущчовисти и предатели на делото на Марк, Енгелс, Ленин, Сталин. Тогава бяхме втори курс философия. Аз живеях на четвърти километър, на Студентски общежития и тогава понякога имаше бой на сутринта на тези будки, на които продаваха вестници. Времето е бурно, напрежението голямо и всички отиваха да си вземат вестници. Докато взимат вестниците – коментират. Някой ще наругае Сталин, друг ще обяви Хрущов за предател изменник. И така излизат една след друга репликите и накрая се стига до бой. Тогава съветизацията и партизацията бяха много остри. Много интерес беше партийният апарат, но ние все пак нямахме връзка с него, освен с тези, които са в университета. Да кажем, председателят на Комсомола на Философския факултет. И така станахме един курс, доста събуден, силен курс – трийсет души бяхме, само две девойки имаше. Те също се включваха в споровете наравно с нас...Спомням си беше първото комсомолско събрание, което беше задължително – как, в такава идеологическа среда като философията, която пет-шест, десет години по-късно Тодор Павлов обяви за "идеология на БКП" – партийна дисциплина, която работи за идеологията на БКП, тя пък БКП една идеология имаше – преписваха всичко от руснаците. Вече, когато беше Конгресът, 56-та година – началото, бяхме напълно поляризирани. Пак някаква колегиалност имаше – нали сме в един курс, едни и същи неща учим по програма. Тогава имаше такова мракобесие от страна на партийния апарат, че беше дадено нареждане на вътрешното министерство ако някъде се счупи прозорец направо да разстрелват. Абе БКП-то си беше сталинистка партия до мозъка на костите, защото те са се излюпвали като партия под влиянието, силното влияние на Москва, на болшевизма. Самият Георги Димитров като шеф на Коминтерна – Сталин го командва. И всички тези обичаи, нрави политически, бяха развити под силното влияние на Москва.

- А как реагирахте на Унгарските събития?

- Като станаха Унгарските събития, аз дотогава вече имах резерви заради материалите,

извадени от Двайсетия конгрес, за престъпленията на режима на Сталин и на другите там големци. Вече почти бях започнал да ставам антикомунист. Обаче като станаха унгарските събития, като излязоха с танковете съветските войски, като дойде Будапеща и като започнаха да стрелят срещу работниците... Ние знаем от ВКБП, учили сме го, че съветските войници са селяни и работници, само че облечени във войнишки шинели. И изведнъж, те като са работници и селяни, тоест трудови хора, как така ще стрелят срещу техните еднокласови приятели, работниците от заводите, които стачкуваха и бяха много активни. И тогава вече си поставих въпроса: "Как е възможно това? Как могат да стрелят по своите?" И тогава се пропука напълно вярата ми. Видях, че работата е ялнъш, лъжовна, неистинна. Тогава нашият курс, заедно с комсомолското бюро, взехме решение да направим искане да бъде променена програмата на курса. Защото учехме по съветската програма – тъпа и идеологизирана до немай къде. И ние предложихме под формата на ултиматум в Деканата, всички с подписите....Само един тъпанар не подписа – беше от Северозападна България. Но подписахме ултиматум, че ние няма да влизаме на лекции, ако не се промени програмата, и искаме тия дисциплини, които нямат общо с философията, с античната гръцка философия, с Ренесанса, със Средновековието, с буржоазната западна философия, че ние нищо от това не учим – история на ВКБП, история на Съветския съюз – то голямата философия. Също така, от програмата да се изхвърли разглеждането на дисциплината – тази, свързаната с на Павлов кучетата, как им текат лигите като чуят звънеца, защото им се носи храна. "Махнете го това, вместо това, дайте ни да изучаваме, да имаме време да четем самите класически автори, автентичните". Това стана на четвъртия ден от избухването на събитията. Ние занесохме този ултиматум на декана и на другия ден идват "Какво правите вий? Какво искате вий? Че това е една хубава програма!". "Да, но няма никаква философия в нея. Защо ще учим история на Съветския съюз, когато това няма нищо общо с философията". Ние бяхме един факултет с историците – тези, които карат първа специалност история, втора специалност записват философия и обратното. При нас беше обратното. И ние потвърдихме ултиматума си: "Ако това не се направи, няма да посещаваме лекции". И идва на втория ден председателят на Комсомола за целия Философско-исторически факултет. С още четирима активисти, бабаити и казва: "Кои са писали това нещо? Какъв е този ултиматум, ще давате вий на партията?". Ние казваме: "Това не е ултиматум, това е наше искане". "Как може да се изхвърли изучаването на историята на БКП, историята на ВКБП и историята на Съветския съюз. Ми това е

диверсия. Кой измисли това нещо?". Викаме: "Целият курс!". "Не може, трябва да е имало една ръка, която да го напише". Номерът на Държавна сигурност – един като бъде подплашен, той ще каже еди-кой си беше, посоченият ще направи същото и по този начин разбират кои са. Ние издържахме докрай и като видяха, че не могат нищо да направят, дойде университетската държавна сигурност. Направо заплахи започнаха да раздават. "Ние искаме наука, да учим наука в българския университет, а не неща, които нямат нищо общо с философията". "Как да нямат?". Те пък още по-квалифицирани. И накрая бяха принудени, след това да дойде Градският комитет и градската държавна сигурност. Но тук ние разбрахме инстинктивно, че а някой се е уплашил и поддал, ще го направят на не знам какво и какви ли не приказки ще изприказва в стремежа си да се оправдава, да се спасява. Много силен курс беше. Там бяхме Петър-Емил Митев, Асен Игнатов, моя милост, Минчо Семов – стана ректор по-късно. Имаше още няколко души, които просто останаха в науката. Така стана с унгарските събития.

- И промениха ли програмата?

- Не. Не, обаче ние премахнахме спецкурса – биографията на Димитър Благоев. Един преподавател имаше, който си беше измислил този курс. Той в червената професура в Москва, там завършил философия с биографията и с критиката към нея, на Благоев. Той бил далеч от болшевизацията, с всички негови бележки и недостатъци на Втория интернационал...И с тази дисертация той става професор. Тези с червената професура бяха много интересни – забравили българския, руския не го научили и идват тук и ги събират от ЦК, когато идва девети септември и ги питат: "Кой какъв иска да става?". Този завършил червената професура, оня завършил някой си институт и какъв иска да стане. И никакви дипломи не се търсят. Какво е това да учиш на спецкурс биографията на Благоев? Те са неща по-малко или повече познати. Той беше превърнал този спецкурс в някаква читателска група на ОФ-то. Той си чете собствената дисертация – кандидатската дисертация, с която е станал професор. Ние не можахме да издържим. Имаше един Димитър, наш набор, от Източна България, бургаския район, той става, прекъсва лекцията и казва: "Ние не сме дошли тук да правим читателска група на ОФ-то". И той не посмя повече да влезе при нас. Те не могат да си представят, че студент ще го направи. А те са подплашени от различните форми на политически терор. После, много по-късно станах

аспирант. Тогава аз бях отишъл много напред, вече това е 61-а година. Обявиха аспирантура в катедрата по диалектически и исторически материализъм, това фактически беше философската катедра на СУ. По-голяма катедра фактически нямаше, така, с повече интересни хора. Аз положих изпит, всичко мина много добре, с високи оценки. Изпитите, които се държат по време на аспирантурата също минах с отличен.

- А какво ви накара да изберете да станете аспирант?

- Да се занимавам с философия, защото по друг начин как?

- А кой ви беше ръководител на дисертацията? При кой се явихте на конкурс?

- Аз си избрах темата философското определение на материята – на Ленин. Трябваше да намеря ръководител, но като разберат каква е темата – бягат. Поликаров исках. Той се съгласи уж, но неговата позиция беше казионната, с науката, с истината не се занимава и съобразява, а с идеологията и партийната дисциплина. И като му казах каква точно е тезата ми и му дадох една част да прочета, той ми каза: "А, недейте така, това е сложна работа, по-нататък я направете". Кога по-нататък – като оглупееш, какво ще разбереш. Отказа се. Той повече към физиката отивал, защото аз имах много пълен допир с естествените и природните науки по тази тема. "Философското определение на материята", защото има физическа материя, биологическа материя, има идеално, което не е материално, е тия проблеми. И взеха да ме притискат. Понеже се придържам към друга позиция, отказа да ми стане ръководител. "Ще търсиш", ми каза. Аз ги знам, чугунени глави са. Ректорът на университета, беше физик, иначе приличен човек изглеждаше. И ме изслуша, когато отидох при него във Физико-математическия факултет. Там преподаваше. Казвам: "Така и така, другарю, търся научен ръководител, това е задължително знаете по закона". "Каква е вашата теза?". Започнах да разказвам – два часа трая разговорът. Казах му го точно както бях го написал, както критикувам Ленин, както отричам неговото определение от фактологическа гледна точка, от методологическа, дори от идеологическа гледна точка. Доказвам, че е несъстоятелно. И той слуша, слуша, слуша: "Много интересна тема. Ти женен ли си?". викам: "Не съм". "Ти знаеш ли, че аз съм женен и имам две деца", казва той. "Ще ме изхвърлят, аз ще остана без хляб, никой няма да ми спасява семейството". Викам:

"Съжалявам, ако толкова съм ви притеснил" и повече не го потърсих. И накрая а тоя, а другия да стане и аз като Георги Димитров на Лайпцигския процес, излязох сам – и научен, ръководител, и дисертант, и опонент. Дойде време, вече аз всичко съм направил каквото трябва, каквото се изисква от закона, за да ме пуснат на публична защита. Обаче там сталинските чутури от катедрата: "Как може такава нещо? И туй ли доживяхме – в България да се критикува Ленин и да се отрича алфата и омегата на марксистко-ленинската философия – самото определение на материя. Ми ние като махнем това, то всичко ще рухне" (смее се). Понеже разбрах, че няма да бъде допуснат до публична защита, намерих пари и отпечатах дисертацията в двеста екземпляра, с външна обложка, като тези големите тетрадки, формат А и в една работилница в Подуяне, отидох там, те – кооперативна работа. Та отидох там: "Аз съм еди-какъв си, трябва да защитавам дисертация, написал съм я". Викат: "Нас не ни интересува, въпросът е да излезе това нещо и да си платите, колкото струва. Колко струва – сто лева". Бяха много пари, но го извъртяха. Обложката сложиха и с един мой друг колега, който беше от Казанлък - Наско ли беше, той почина преди три години – един месец преди да отпечатам това (сочи фототипното издание на дисертацията), щях да го повикам там и да го включа в представянето. Тъжна работа беше. Но той имаше една такава костенурка-кола. Инженер. Беше станал главен инженер в този завод "Христо Смирненски", за подемните машини и с неговата кола – тази удължената костенурка – варбург, как да я разпространим? Ние с него бяхме на един акъл и аз направих следната сметка. Той се съгласяваше с мен. беше в навечерието на девети септември, след два дни започваше празникът. И като е самиздат – няма начин. Милицията, ако ги хване тия неща, мене ще ме опердашат. А той ми помагаше, защото беше човек на точните науки и беше видял много мърсотийки, та Атанас – "Наско, след два дни е девети септември, да вземе да раздадем 70 екземпляра сега – в ръцете на писатели, поети, най-напред Писателския съюз". "Бяла схлупена къщурка/ на "Ангел Кънчев" номер 5. Тука всяка мижитурка чувства се поет". В един куфар на задната седалка сложихме 70 екземпляра и ги раздадохме в университета, по катедрите. От всичките специалности. На университетските служби – също. "Ще се защитава тази дисертация, да се запознаят хората". "А, благодарим, че ни зачиташ. Ние не разбираме много от тия работи". И в университета ги по катедри, по разни други звена, ги дадохме. Също предварително имахме пет екземпляра, приготвени – един за Тодор Живков, един за Митко Григоров, нали беше идеологическият гаулайтер тогава, един за Тодор Павлов като

член на Политбюро и шеф на Академия на науките, на министъра на просветата. Една наша семейна приятелка, на нея дадохме екземплярите, закарахме я до центъра да ги раздаде с приложено писмо, че тази дисертация така и така беше преследвана, недопусната до публична защита, обявена за еди-каква си и ние им вързахме ръцете по този начин. Милицията не може да тръгне, защото ставаше въпрос за висока материя. А и бяхме написали в писмото, че изпращаме по един екземпляр на другаря Тодор Живков, на другаря еди-кой си, на другаря-министър. След това, в един втори курс отиваме – към 50 екземпляра оставихме и в писателското кафене, както си приказваха, даваме с приложеното писмо – към всеки екземпляр има приложено писмо, където се обяснява защо така се разпространява тая дисертация и как ни гонят за нея. По този начин предизвикахме един огромен интерес. ЦК, те са отишли на почивки, планирани отпреди и сега няма да се дигнат, да дойдат в София да заседават какво трябва да се прави, не е война. Милицията – тя няма да си позволи нещо, защото на Тодор Живков е изпратено, на най-големите хора на комунистическия режим. И чак на десетия ден ми се обадиха отгоре. "Придвижването на дисертацията трябва да стане по надлежния, законен ред". И как като не ти позволяват? Просто не те допускат. Но аз не бях притеснен, защото щом в ръцете на толкова много хора има екземпляри – ще кажат на свои приятели: "Бе знаеш ли какво получих, виж.." И чак на десетия ден събират катедрата да обсъждат моята постъпка. Трима са дошли от отделите на ЦК, катедрата събрана – катедрата по философия. Започват да ме разпитват като Гестапо. Аз бях успял да публикувам основни идеи на дисертацията, защото това също е изискване, в едно списание в Източна Германия – *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*. Тя, дискусиата там беше започнала. Прекъсна се, после пак се върна, след това се премести в Полша, Чехословакия – това се води форма на дискусия. Аз изобщо не вярвах, че ще се случи публикацията, защото първия пък като изпращах там, говорих с главния редактор – той – догматик, немски сталинист, казва..., защото в съпровождащото писмо бях написал, че в Германия не знаете, че има дискусия върху определението на материята, добре че тази дискусия се води от името на марксизма- ленинизма". "Обаче, нашето списание е марксистко и ние не можем да пуснем да се критикува Владимир Илич Ленин". Преди това ми бяха върнали от Полша, въпреки че ми бяха обещали и това беше последната възможност. И тогава аз писах в Германия това първо писмо, за което ви разказах сега и ми върнаха, че не може да излезе в тяхното списание. Мен какво ме хвана келът, лично на Валтер Улбрих, написах писмо. Аз немски не знам до такава степен, но

помолих една много добра преводачка, моя позната и тя направи писмото, преведе го чудесно и лично до него, където му казвам, че се разглежда от позициите и от духа на марксизма-ленинизма. И голямото чудо стана – след един месец получавам едно писмо от Валтер Улбрих, от неговия секретар: "Другарят Улбрих прочете внимателно вашето писмо. Той смята, че правилно постъпвате като се обръщате към ръководството на нашата партия, което винаги е било марксистко и марксистко-ленинско, днес ще бъде пусната вашата статия в по-следващата книжка на списанието и вие ще получите отпечатъци". Получавам го и аз не мога да повярвам на очите си. Викам аз сънувам тая работа - отивам при двама мои приятели, на които от време на време използвах името - Иван Джаджев и Димитър Уваков, разбираха много от философия. Бяха с философско самообразование, запознати, мислещи хора. "Кой ще ти пусне такава книжка?". "Кажете, къде сте, идвам" и им нося отпечатъците. Те гледат: "Ти да не си направил някаква магария и да се подиграваш с нас". Викам: "Няма лъжа". Но и самият аз не бях сигурен, че нещата ще излязат докрай, както трябва. И те смятаха, че има нещо измислено и след излизането на книжката, едно тесте с отпечатъци и два екземпляра. Веднага тичам при тях и казвам: "Вижте, бе, говеда! Като не вярвате!". "Ей, как е станало туй нещо!". Защото Германия заедно с България си оспорваха първенството по догматизъм, сталинизъм и идиотизъм. В това отношение.

- А тази книжка не убеди ли катедрата поне малко?

- Няма, сталинисти. А Павлов беше най-големият дивак – сталинист. След още една седмица дойдоха двайсет книжки и аз ги раздадох. И ми искаха обяснение. Павлов излиза в списание *Септември* с една остра критика срещу тези лъженоватори, които се опитват да ревизират марксистко-ленинската философия, атакуват основата на основите на марксистко-ленинската философия – самото определение на материята, дадено от Ленин. Но все пак това е литературно списание, по-голямо от немското. И тук реагира *Ди Велт* - най-популярният немски вестник. Средището му беше в Белград. Той като пипна това нещо - как Тодор Павлов чете анотация на ЦК на ръководството на немската партия и на тяхната република. И се дигна такава врява – органи на ЦК се скараха. И *Ди Велт* пише: "Вече дотам сме стигнали, че вече и сталинистът Тодор Павлов дава акъл на Валтер Улбрих".

- И не ви позволиха да защитите?

- Как, те искаха дори да върна парите за аспирантурата. Аз междуременно успях да изпратя и половината дисертация на списание *Философия* на Белградския университет. Там се намериха свестни хора и публикуваха всичко. И те не могат вече да кажат - той не може да публикува това, не отговаря на закона и т.н. Ще продължим друг път разговора.